

ОРЛОВА І. С.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

НЕЙТРАЛІЗАЦІЯ У ПЕРЕКЛАДІ

У статті пропонується розгляд проблем перекладу з точки зору теорії полісистеми, запропонованої І. Івеном-Зогаром та Г. Тури. У межах цієї теорії розглянуто поняття перекладацьких універсалій, а саме нейтралізації та нормалізації в перекладі. Ці тенденції простежуються на матеріалі оповідання Х. Л. Борхеса та його українському, англійському та російському перекладах.

Ключові слова: теорія полісистеми, універсалії перекладу, нейтралізація, нормалізація.

В статті пропонується аналіз проблем перекладу з точки зору теорії полісистеми, запропонованої І. Івеном-Зогаром та Г. Тури. В межах цієї теорії розглянуто поняття перекладацьких універсалій, а саме нейтралізації та нормалізації при перекладі. Ці тенденції простежуються на матеріалі оповідання Х. Л. Борхеса та його українського, англійського та російського перекладів.

Ключевые слова: теория полисистемы, универсалии перевода, нейтрализация, нормализация.

This article analyses translation from the point of view of the Polysystem Theory, proposed by I. Even-Zohar and G. Toury. In terms of this theory the universals of translation, such as neutralization and normalization. These tendencies have been observed in the J. L. Borges' story and his Ukrainian, English and Russian translations.

Key words: polysystem theory, universals of translation, neutralization, normalization.

У 70-ті роки із публікацією робіт І. Івена-Зогара *Papers in Historical Poetics (1978)* [1] перекладацькі студії звертаються до аналізу впливу приймаючої культури та започатковується новий напрямок вивчення перекладу, орієнтований на вихідний текст (target oriented studies). Крім того, робота І. Івена-Зогара вводить в обіг поняття *полісистеми* на позначення літературного контексту певної культури і яке виходить з положень російських формалістів та концепції *літературної системи* Ю. М. Тинянова. Згідно І. Івена-Зогаром, полісистемою є гетерогенна, ієрархізована система систем, які взаємодіють між собою, спричинюючи неперервний динамічний процес еволюції в межах полісистеми як цілого [1].

Актуальність запропонованої статті зумовлюється розглядом перекладацьких трансформацій у полісистемі літературної традиції приймаючої мови. **Мета** статті полягає у розгляді перекладацьких універсалій нормалізації та нейтралізації у перекладі та аналізі причин їх застосування.

Предметом дослідження є перекладацькі трансформації нейтралізації та нормалізації в україномовному, англomовному та російськомовному перекладах творів Х. Л. Борхеса. **Об’єктом** дослідження є оповідання Х. Л. Борхеса “En busca de Averroes” та його український (“У пошуках Аверроеса”, переклад В. Й. Шовкуна), англійський (“The Averroës’ Search”, переклад А. Харлей) та російський переклади (“В поисках Аверроэса”, переклад Є. Лисенко).

Дослідження перекладу з огляду на літературну систему певної мови має описовий характер і базуються на аналізі корпусу текстів, оригіналів, перекладів та інших літературних творів, які займають сходе місце у системі мовою оригіналу та мовою перекладу. Предметом дослідження, як правило, є принципи та стратегії перекладу, на основі яких дослідники роблять висновки щодо загальної концепції перекладу, на якій засновуються перекладачі. Перекладацькі студії втрачають прескриптивний та оцінний характер, об’єктом дослідження стає систематичний опис трьох емпіричних феноменів та їх діалектична взаємодія: продукт, процес та функції перекладу [2:10].

Слід за теорією І. Івен-Зогара та Г. Турі, переклад у полісистемі покликаний заповнити прогалини або задовольнити потреби приймаючої культури. Ю. М. Лотман зазначає, що у культурі є механізми стабілізації і дестабілізації □ метаописи культурної норми, які стають основою для створення нових текстів, стимулюють текстопородження і одночасно накладають заборони на тексти певного виду [3:50]. Теорія полісистеми переосмислює роль і значення перекладеної літератури, доводячи, зокрема, що вона може перебирати на себе різноманітні ролі в цільовій полісистемі. Відтак у світлі цієї теорії перекладений текст розглядається як повноправна даність в літературній системі [4:279]. Незважаючи на те, що переклад передбачає відповідність оригіналові, також неможна уникнути певних поступок приймаючій системі. Такі зміни визнає також Ю. М. Лотман, слід за яким, позакультурні імпульси, потрапляючи на вхід культурної системи, піддаються надалі трансформаціям за законами її мови, породжуючи самозростаючу лавину інформації, тобто динамічний розвиток культури [3:50]. Слід за Л. В. Коломієць, “якщо

контролюючим фактором нової конвенційності перекладного твору є читач, то єдиним критерієм його якості виявляється читацька модель сприйняття” [4:280]. Так, автори перекладацька теорії полісистеми, І. Івен-Зогар та Г. Турі, вводять поняття “прийнятності” ТП. Г. Турі зауважує що, дотримання норм тексту оригіналу (ТО) визначає адекватність перекладу по відношенню до оригіналу, в той час коли дотримання норм МП визначає прийнятність тексту [5:98]. Таким чином, автори наголошують на певній розбіжності принципів, які існують у літературному перекладі: переклад має бути адекватним ТО vs. переклад має бути прийнятний у культурі мови перекладу (МП) [5:222].

Г. Турі на основі порівняльного вивчення оригіналів та перекладів виділяє так звані “перекладацькі універсалії”, тобто тенденції, загальні для всіх перекладних текстів, незалежно від автора, жанру, мови і часу перекладу [5:336]. М. Бейкер визначає “універсалії” як загальні ознаки, які частіше прослідковуються в перекладених текстах, ніж в оригінальних, і які не є результатом впливу лінгвістичної системи [6:243]. Серед основних універсалій перекладу Г. Турі, М. Бейкер та С. Лавіоса виділяють:

- 1) “пояснення” (або “уточнення”) оригінального тексту (“*explicitation*”);
- 2) “прагнення уникати повторів” (“*avoidance of repetitions*”).
- 3) “нормалізація” (“*normalization*”) та “правильність” (“*grammaticality*”), тобто відмова від яскравих стилістично маркованих слів (“*levelling out*”),
- 4) “спрощення” оригінального тексту (“*simplification*”) та “нейтралізація” (“*neutralization*”) [6:307].

Основною ж особливістю перекладів, що є, зокрема, наслідком існування вищеперелічених “універсалій”, виявляється істотна відмінність перекладних текстів від оригінальних, написаних тією ж мовою. Схожі тенденції підтверджується результатами досліджень із залученням методики корпусної лінгвістики: С. Лавіоса [2] вбачає в перекладних текстах тенденцію до нейтралізації “незвичайних” словосполучень і до меншого лексичному різноманітності; М. Бейкер [6] стверджує, що нейтралізація відбувається не тільки на лексичному рівні, але і на граматичному і зачіпає навіть пунктуацію.

Грунтовний аналіз паралельного корпусу німецьких художніх текстів з їх перекладами на англійську мову був проведений Д. Кенні. У своїй роботі “Lexis and Creativity in Translation. A Corpus-based Study” Д. Кенні [7] розглядає переклади з точки зору передачі лексичних особливостей мовної творчості автора. Аналізуючи переклад авторських неологізмів, що базуються на використанні семантичного потенціалу слів, Д. Кенні приходять до висновку, що, хоча нейтралізація і відбувається у досить великій кількості випадків, вона не є невід’ємною характеристикою всіх перекладних текстів. Дані, отримані Д. Кенні у результаті корпусного дослідження оригінальних і перекладних текстів, показали, що нейтралізація у перекладі творчого використання словотворчих моделей відбувається в середньому в 44 % випадків (при цьому прийом компенсації використовується приблизно в 17 % випадків). Що стосується авторських неологізмів, то тут нейтралізація відбувається в два рази рідше – в 22 % випадків, однак жоден з них не компенсується. Тенденція до нейтралізації, на думку Д. Кенні, пов’язана з особливостями країни перекладу, з вимогами видавців та ринку книжкової продукції в цілому. Перекладачі, зацікавлені в комерційному успіху своїх робіт, прагнуть створювати “згладжені” переклади, що легко читаються.

Довгий час, зазначає А. Лефевр [8:75], норми, що впливають на переклад вважалися постійними та незмінними, і спиралися в основному на принцип вірності (або інші схожі концепти); в останні роки дослідження показують, що ці норми встановлюють звичайні люди, які визначають попит на ринку. А. Лефевр пропонує новий термін “заступництво” (“patronage”), яким позначає вплив людей або інституцій на творення літературного процесу: писання, читання та переклад і може бути ідеологічним, економічним та статусним. Зазвичай, “заступник” забезпечує зв’язок між літературною та іншими системами, формуючи у такий спосіб суспільний та культурний простір [9:15–16].

Такої ж думки дотримується Л. Венутті у роботі “*The Translator’s Invisibility*” (1995). “Непомітність”, яка начебто має бути притаманною всім добрим перекладам, насправді оцінюється за критерієм зв’язності та прийнятності тексту перекладу. Ілюзія прозорості є результатом зв’язного дискурсу та перекладацьких

зусиль досягти легкості читання шляхом пристосування до пануючих норм слововжитку, синтаксису та звичних та чітких значень [10:1].

У межах теорії полісистеми, І. Івен-Зогар та Г. Турі формулюють норми та закони перекладу, які впливають на вибір перекладацької стратегії. Один із законів, який виводить Г. Турі, стверджує, що у перекладі текстові зв'язки у ТО часто змінюються, а іноді й взагалі не беруться до уваги, заради інших засобів, більш притаманних МП [5:337]. Саме цей закон пояснює, за словами Г. Турі, чому у ТП вживається стандартизований варіант мовного узусу, перекладачі не наважуються експериментувати, навіть там, де це було б можливим. Ця норма підтверджується дослідженнями Л. Овераса (1998), які доводять, що у перекладі радше використовуються типові, аніж авторські словосполучення та нейтралізуються метафоричні вирази [11].

Під час аналізу цього оповідання ми зосередилися на дослідженні відтворення авторських нелогічних словосполучень. Основним критерієм відбору є унікальність слововживання, яке перевіряється за базами даних відповідними мовам та у мережі Інтернет. У тексті оповідання “La busca de Averroes” було відібрано 10 нестандартних неологічних виразів та 3 граматично невірних вирази. З наступних прикладів видно, що перекладачі вдаються до прийнятого слововживання в МП, послаблюючи таким чином експресивність мовних засобів ТО. Це стосується вибору епітетів, авторських метафор, неологічних слів та словосполучень, засоби мови, які притаманні стилю Х. Л. Борхеса:

En el fondo de la siesta se enronquecían amorosas palomas □

(укр.) *десь у самих надрах полудневої спеки ніжно туркотіли закохані голуби* □

(рос.) *в недрах сиесты нежно ворковали влюбленные голуби* □

(англ.) *in the depths of the siesta, loving turtledoves purred throatily, one to another*

У цьому прикладі Х. Л. Борхес використовує слово “enronquecer”, яке за словником DRAE означає ‘Poner ronco a alguien’ □ ‘довести до хрипоті’, чим наголошує на тривалості дії. В українському, російському та англійському перекладах вживаються дієслова “туркотіти”, “ворковать” та “purr”, які є типовим

дієсловом на позначення звуків, притаманних для голубів. Перекладачі українською та російською мовами додають також лексему ‘ніжно’, яка характерна для розмови закоханих. В англійському ж перекладі бачимо спробу передати також усі семантичні відтінки слова “*se enronquesían*” за допомогою додаткових сем ‘*throatily*’ □ гортанно, ‘*one to another*’ □ один до одного.

Прагнення до нейтралізації авторського слововживання спостерігаємо також в українському та російському перекладах:

algo en la carne de Averroes, cuyos antepasados procedían de los desiertos árabes, agradecía la constancia del agua □

(укр.) *Аверроес, чиї предки походили з арабських пустель, усім своїм тілом відчував живодайну присутність води* □

(рос.) *Аверроэс, чьи предки были уроженцами аравийских пустынь, всей плотью своей ощущал благодарность за присутствие воды* □

(англ.) *something in the flesh of Averroes, whose ancestors had come from the deserts of Arabia, was grateful for the steadfast presence of the water.*

Стратегію адаптації перекладу також спостерігаємо у відтворенні авторських метафор. Нові, незвичні, неочікувані метафоричні переноси зазвичай стираються у перекладі:

Vanamente había fatigado las páginas de Alejandro de Afrodisia, vanamente había compulsado las versiones del nestoriano Hunáin ibn-Ishaq y de Abu-Bashar Mata. □

(укр.) *І марно гортав Аверроес сторінки трактатів Александра Афродисійського, марно порівнював версії несторіаніна Хунайна ібн Ісхака та Абу Башар Мати* □

(рос.) *Тщетно листал он страницы Александра Афродисийского, тщетно сличал версии несторинина Хунайна ибн-Исхака и Абу Бишра Матты.* □

(англ.) *He had pored through the pages of Alexander of Aphrodisias, compared the translations of the Nestorian Hunayn ibn-Ishaq and Abu-Bashār Mata—and he had found nothing.*

Як бачимо, в українському та російському перекладі вживаються вирази “*гортати сторінки*” та “*листать страницы*”, які позбавлені новизни та метафоричності. В англійському

перекладі автор намагається передати інтенсивність пошуків Аверроеса (у Борхеса “*fatigar*”) та використовується дієслово “*pore*” - пильно вдивлятися.

Нейтралізація також прослідковується у заміні авторських метафор (“*la muerte tocó a Averroes*”) на концептуальні, усталені у мові (“страх охопив Аверроеса”, “страх прохватил Аверроэса”):

El temor de lo crasamente infinito, del mero espacio, de la mera materia, tocó por un instante a Averroes. □

(укр.) *Страх перед грандіозною нескінченністю, перед голим простором і голою матерією на мить охопив Аверроеса.* □

(рос.) *Страх перед чудовищной бесконечностью, перед голым пространством, перед голой материей на мгновение прохватил Аверроэса.* □

(англ.) *For one moment the fear of the grossly infinite, of mere space, mere matter, laid its hand on Averroës.*

В англійському перекладі спостерігається дослівне відтворення метафори.

Нейтралізація є загальною тенденцією, але все ж таки перекладачі іноді наважуються експериментувати та вдаються до запозичення або калькування оригінального виразу:

Quien recorre los climas y las ciudades —proclamó con unción— ve muchas cosas que son dignas de crédito. □

(укр.) □ *Той, хто буває під різними небесами і в різних місцях, □ з велемовною врочистістю почав він, □ бачить багато речей, що заслуговують на увагу.* □

(рос.) – *Человек, посещающий разные края и города, – вкрадчиво заговорил он, – видит многое, достойное упоминания.* □

(англ.) *“He who wanders through climes and cities,” his unctuous voice began, “sees many things worthy of belief”.*

В українському та англійському перекладах вживається калькована структура, яка має таке саме неологічне забарвлення, як і вираз в оригіналі, в російському ж перекладі вираз позбавлений стилістичного забарвлення. В англійському перекладі вживається вираз, який не є новим і зустрічається в інших текстах, наприклад у Horatio Alger “Nothing to Do: A Tilt at Our Best Society” (1857).

Авторський оксиморон, який зустрічається в оповіданні, також був відтворених усіма мовами:

De esa estudiosa distracción lo distrajo una suerte de melodía. □

Від цієї вченої розваги його відірвали звуки якоїсь пісеньки. □

От этого ученого развлекения его отвлекли звуки как бы напева. □

He was distracted from that scholarly distraction by a kind of song.

Окрім нейтралізації неологічного вживання слів та авторських метафор, спостерігається також тенденція то граматичної нормалізації. Так, в оригінальному тексті Х. Л. Борхеса зустрічаються конструкції, які не відповідають кодифікованим нормам. Наприклад:

En cambio, nadie no sintió alguna vez que el destino es fuerte. □

(укр.) Натомість немає такої людини, яка бодай би один раз не відчула, що доля могутня . □

(рос.) И напротив, нет такого человека, который бы хоть раз не почувствовал, что судьба могуча □

(англ.) On the other hand, every man has surely felt at some moment in his life that destiny is powerful ...

В іспанському варіанті вжито подвійне заперечення, що не відповідає граматичним нормам іспанської мови.

Лаконічні, але не кодифіковані мовні епітети замінюються на нейтральні вирази або передаються описово у перекладі: *escuchada narración* □ *(укр.) звичайна розповідь* □ *(рос.) спокойный рассказ* □ *(англ.) the tale he had been telling*. Подібні трансформації використовуються для відтворення ненормалізованих граматичних конструкцій. У наступному прикладі, Х. Л. Борхес вживає дієслово *saber* як зворотне, хоча таке вживання не зареєстровано словниками (DRAE, Clave). У такий спосіб вираз отримує більше експресивності.

Miró el simétrico jardín; se supo envejecido, inútil, irreal. □

(укр.) Він подивився на симетричний сад і відчув себе старим, нікому не потрібним, нереальним. □

(рос.) Он оглядел симметрично устроенный сад и почувствовал себя постаревшим, бесполезным, нереальным. □

(англ.) He looked at the symmetrical garden; he realized that he was old, useless, unreal.

У перекладах відбувається нормалізації оригінального вживання: *відчув себе старим, почувствовав себя постаревшим, he*

realized that he was old. Бачимо, що англійський перекладач вдається до максимальної експлікації, використовуючи підрядне речення.

Отже, з точки зору теорії полісистеми текст перекладу потрапляє до певного літературного та культурного контексту, нормам якого від має підпорядковуватися. Аналіз трьох перекладів, українського, англійського та російського, підтверджує тенденцію до нейтралізації та нормалізації у тексті перекладу, які обумовлені нормами узусу приймаючої мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Even-Zohar I. Papers in Historical Poetics / Itamar Even-Zohar // Papers on Poetics and Semiotics 8 / B. Hrushovski, I. Even-Zohar.* □ Tel Aviv : University Publishing Projects, 1978. □ P. 1□95.
2. *Laviosa S. Corpus-based Translation Studies. Theory, Findings, Applications / Sara Laviosa.* □ Amsterdam : Editions Rodopi B.V., 2002.
3. *Лотман Ю. М. Статьи по семиотике и типологии культуры / Юрий Михайлович Лотман* □ Таллин : Александра, 1992.
4. *Коломієць Л. В. Перекладознавчі семінари: методологічно-стильові орієнтири в українському поетичному перекладі від кінця ХІХ до початку ХХІ століття (на матеріалі перекладів англійської поезії та поетичної драми): навчальний посібник / Лада Володимирівна Коломієць.* □ К. : Видав.-поліграф. центр “Київський університет”, 2011.
5. *Toury G. Los estudios descriptivos de traducción y más allá. Metodología de l investigación en estudios de traducción. / Gideon Toury.* □ Madrid : Cátedra, 2004.
6. *Baker M. Routledge Encyclopedia of Translation Studies / Mona Baker, Gabriela Saldanha* □ London : Routledge, 2009.
7. *Kenny D. Lexis and Creativity in Translation. A Corpus-based Study / Dorothy Kenny.* □ Manchester : St. Jerome Publishing, 2001.
8. *Lefevre A. Composing the other / André Lefevre // Post-Colonial Translation. Theory and Practice / Bassnet S., Trivedi H.* □ New York : Taylor & Francis Group, 1999. □ P. 75□94.
9. *Lefevre A. Translation, Rewriting and the Manipulation of the Literary Fame / André Lefevre.* □ London : Routledge, 1992.
10. *Venuti L. The Translator’s Invisibility: A History of Translation. / Lawrence Venuti.* □ London : Routledge, 1995.
11. *Øverås L. In Search of the Third Code: An Investigation of Norms in Literary Translation / Linn Øverås // Translators’ Journal.* □ Montreal: Érudit, 1998. □ Vol. 43, n° 4. □ P. 557□570.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

12. *Borges J. L. Aleph / Jorge Luis Borges.* □ Barcelona : Alianza Editorial, 1998.
13. *Борхес Х. Л. Алеф. Прозові твори / Хорхе Луїс Борхес ; [пер. з исп. В. Й. Шовкуна].* □ Харків: Фоліо, 2008.
14. *Borges J. L. Collected Fictions. Translates by A. Hurley / Jorge Luis Borges.* □ New York : Penguin Group, 1998.
15. *Борхес Х. Л. Алеф / Хорхе Луїс Борхес ; [пер. с исп. Е. Лисенко].* □ СПб. : Азбука-классика, 2003.